

Pátá kapitola je věnována komunistické výchově pracujících, zvláště formování komunistického vztahu k práci, rozvoji politické aktivity pracovníků i jejich účasti na řízení, estetickému rozvoji osobnosti, využívání volného času, rozvoji fyzické kultury zaměstnanců a konečně upevnění pracovní disciplíny.

Šestá kapitola analyzuje v podstatě problémy sociálně psychologické: jde o vytváření pozitivního sociálního klimatu, správných interpersonálních vztahů, sociometrická šetření v dílnách, problémy stylu řízení atd. Metodicky zvláště významné jsou dvě závěrečné kapitoly pojednávající o systému ukazatelů perspektivního plánu sociálního rozvoje kolektivu podniku a možnostech využití matematických metod a početních strojů v sociálním plánování.

Některé partie při šíři záběru, který si autoři vytkli, přirozeně zcela neuspokojí. I navrhované tabulky a formuláře jsou někdy velmi inspirující, jindy zřejmě spíše administrativně než analyticky významné. Za značný nedostatek lze považovat i skutečnost, že v práci zcela chybí seznam literatury, zejména když je známo, že existuje již velmi bohatá literatura k sociálnímu plánování v SSSR, jak to prokázaly referáty více než třisetčlenné delegace sovětských sociologů ve Varně.

Přes tyto nedostatky jde o práci podnětnou, o níž by měli být co nejdříve informováni jak naši sociologové, ekonomové a psychologové, tak také pracovníci naší hospodářské praxe.

Jaroslav Kohout

Die „Frankfurter Schule“ im Lichte des Marxismus

Frankfurt a. M. 1970, 184 s.

U příležitosti 100. výročí narození V. I. Lenina uspořádal Institut für marxistische Studien und Forschungen (IMSF) ve Frankfurtu n. M. vědeckou konferenci, jejímž hlavním úkolem bylo vypořádat se na základě leninské teorie a metody s tzv. frankfurtskou školou, tj. filosofickým a sociologickým proudem, který výrazně ovlivňoval hlavně v padesátých letech a v první polovině šedesátých let levicově zaměřenou mladou inteligenci v NSR. Sborník materiálů z této konference vyšel knižně pod názvem *Die „Frankfurter Schule“ im Lichte des Marxismus* (Frankfurtská škola ve světle marxismu) s podtitulem *Zur Kritik der Philosophie und Soziologie von Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas* (Ke kritice filosofie a sociologie Horkheimera, Adorna, Marcuseho, Habermase). Konference měla mezinárodní charakter. Nejvíce byla sice zastoupena Německá spolková republika, byli zde však i představitelé NDR (E. Hahn, W. Jopke), Rakouska (W. R. Beyer), SSSR (V. I. Samkovoj), ČSSR (J. Filipec), MLR (A. Gedö).

Podle přesvědčení pořadatelů konference udělala frankfurtská škola nebo — jak se sama nazývá — »kritická teorie« mnoho pro to, aby vzbudila u studentské mládeže kritické stanovisko k pozdně kapitalistické společnosti. Pomáhala odstraňovat bariéry, které

ji oddělovaly od marxistických idejí. Nebyla však dosud důsledně marxisticky zhodnocena a zejména v poslední době se projevila akutní potřeba znovu prozkoumat její teorie z hlediska marxistického učení a zaměřit se speciálně na některé problémy, jako např. otázku vztahu k pozitivismu, fenomenologii a existencialistické ontologii, vztahu teorie a praxe, podstaty negativní dialektiky, pojetí dějin a společnosti aj.

András Gedö promluvil na konferenci na téma *Dialektika negace nebo negace dialektiky* (Dialektik der Negation oder Negation der Dialektik). V referátu zaujímá kritické stanovisko k představitelům kritické teorie, hlavně k Adornovi, Marcusemu, Horkheimerovi a Habermasovi, všímá si toho, co je frankfurtské škole společné, co ji integruje i co je typické a zvláštní pro její jednotlivé reprezentanty. Jednotnou platformu vidí ve vypracování společného stanoviska negativní dialektiky. Myšlenkový vývoj jednotlivých zástupců je však různý. Marcuse byl nejprve ovlivněn Heideggerem, později velmi silně Freudem, Horkheimer vyšel ze Schopenhauera, Adorno zůstal v zajietí filosofie Nietzscheho. Tím, že položil rovnítko mezi kritikou systémového myšlení a dialektiku, přenesl do jazyka negativní dialektiky Nietzscheho averzi k jakémukoli myšlenkovému systému. Kritická teorie vznikala jako filosofická koncepce společnosti. V *Dialektice osvícenství* (Dialektik der Aufklärung) vystupuje tato teorie jako všeobecná kritika ideologie současnosti, jako alternativa, která stojí nad všemi filosofiemi a proti nim, všechny neguje a obsahuje v sobě pravdu všech. Jako negativní dialektika chce být univerzální teorií poznání. Gedö ukazuje, že tato teorie se jeví zpočátku jako výklad marxismu, později stále více jako jeho kritika. Je specifickou formou teorie industriální společnosti. Podle vlastního tvrzení stojí negativní dialektika nad dnešním buržoazním myšlením a kritické reflexe Horkheimerovy, Adornovy, Marcuseovy a Habermasovy jsou namířeny proti pozitivismu, Husserlově fenomenologii a existencialistické ontologii. Podle autorova názoru k nim však zároveň zaujímá apologetické stanovisko. Ve svých analýzách se Gedö snaží proniknout do podstaty negativní dialektiky, ukázat její kořeny a odhalit její pravou tvář. Poukazuje na dvojznačnost antipozitivistického obsahu kritické teorie. Zdůrazňuje Heideggerův vliv na Marcuseho a podotýká, že i když se v době nacismu s Heideggerem rozešel, nikdy se neosvobodil od jeho základních filosofických myšlenek. V pozadí jeho marxistické konstrukce dějin musíme vidět Freudovo učení o pudech, v jeho antropologii Heideggerovy kategorie bytí a času. Podobně i Adornova dialektika je úzce spjata s Heideggerovým myšlením, i když s ním Adorno ve svých knihách polemizoval a chtěl vyjádřit svůj odpor vůči němu. Vždyť stěžejním obsahem negativní dialektiky je existencialistický mýtus techniky a Heideggerův pojem nic, i když se mu Adorno vysmíval, není příliš vzdálen od jeho pojmu negativna. Negativní dialektika jako skrytá syn-

téza filosofie života a pozitivismu, v níž první dominuje, navazuje především na Nietzscheho a Kierkegaarda, nikoli na Hegela a Marxe. Nutnou konsekvenci negativní dialektiky vidí Gedö v negativní teologii. Objasňuje, jak tuto negativní teologii nutno správně chápat a podotýká, že tuto konsekvenci nemůže Marcuse odstranit, jestliže jí subjektivně obchází. Absolutno u něho vystupuje jako antropologická utopie freudisticko-biologizujícího typu.

Dále se autor zaměřuje na kritiku novější koncepce Habermasovy teorie, v níž se obsah kritické teorie blíží pragmaticko-psychanalytické sociologii vědění. Tato koncepce odmítá třídní boj i socialistickou revoluci, odvrací se dokonce i od radikálně demokratického masového hnutí. Antropologický charakter Habermasových teorií v ní vystupuje silněji nežli dříve. Panství a ideologie nejsou pochopitelné z práce a z výrobních vztahů, neboť mají svůj původ v symbolicky zprostředkované interakci, kterou je možno vysvětlit pouze Freudem, nikoli Marxem.

V souvislosti s frankfurtskou školou zaujímá Gedö kritické stanovisko i k Erichu Frommovi, který rovněž vyšel z této školy a sám poukazoval na úzké sepětí své psychologizující antropologie s negativní teologií. Další představitel frankfurtské školy, jemuž Gedö věnuje svoji pozornost, je Horkheimer, který, jak ukazuje autor, původně akceptoval dialektický materialismus a kritizoval liberalismus. Nyní přijímá jeho reakční podobu a odsuzuje země »diamatu«. Horkheimerovu koncepci negativní dialektiky charakterizuje autor jako sklon k sociologizující kriticko-poznávací subjektivizaci dialektiky, k moralizování, k oslabení třídního postoje marxismu, k iluzi o nezávislosti teoretika, což vytváří duchovní předpoklady pro další rozvoj negativní dialektiky a je zároveň v souladu se snahou současných marxologů a revizionistů vytvořit západoevropský marxismus. Negativní dialektika je také jedním z filosofických pramenů, z nichž čerpá skupina Praxe. Svůj obraz společnosti si vypůjčuje u dnešních koncepcí »kritické teorie«. V potlačení myšlenky třídního boje, v idealisticky zabarvené interpretaci dialektiky spatřuje Gedö dekadentní charakter »kritické teorie«. Tím, že se její společenská kritika mění v apologii, její analýza ustrne v utopii a svůj domov nachází v negativní teologii, ustí systém »kritické teorie« do slepé uličky.

Wilhelm Raimund Beyer se pro nemoc nemohl zúčastnit zasedání. Jeho referát *Praxisnahe und praxisferne Philosophie* (Filosofie blízká praxi a praxi vzdálená) byl na konferenci přečten.

Kritické ostří jeho referátu je namířeno hlavně proti Habermasovi a jeho pojetí praxe, jak se projevilo zejména v knize *Theorie und Praxis*, zasahuje však celou frankfurtskou školu, jejíž pojem praxe je podle Beyerova názoru přeteoretizován. Zmíněná Habermasova kniha má být přípravnou studií k systematickému zkoumání vztahu teorie a praxe v sociálních vědách. Beyer však nesouhlasí s tezí Waltera Jopkeho, že u Habermase je

možno konstatovat přejatý a adaptovaný marxismus. V Habermasovi vidí jen jednoho z mnoha antimarxistů úřadujících ve Frankfurtu. Stejně i Adornův odpor k druhé negaci, negaci negace, je přes všechno dovolávání praxe právě tak nepraktický jako Marcuseho teze o zdánlivé nutnosti destrukce marxistické koncepce pokroku, kterou hájil na pražském kongresu o Hegelovi. Beyer uvádí, že Jürgen Habermas vidí potenciál protestu ve statusové zvýhodněných částech studentstva a vedoucí úloha podle něho náleží inteligenci. K podobným závěrům dospívá i Lukács. I Lenin psal o svazku proletariátu s jinými neproletářskými pracujícími. Byl to však proletariát, který tyto svazky uzavíral a který takový svazek může uzavřít i dnes s pokrokovou inteligencí. Filosofie, která chce zůstat blízko praxi, musí důkladně promyslet účel příslušného svazku. Teorie a praxe u Jürgena Habermase nevstupuje do pravé vzájemné dialektické jednoty. Teorie je rovnocenně postavena vedle praxe. Tak zůstává teorie mimo praxi a naopak. Je možno hovořit o jakési polopraxi kritické teorie, která však hraničí s abstinencí praxe a tuto abstinencí pak také Habermas v politické denní praxi provádí. Od Adorna přejímá Habermas módní slovo *Umfunktionieren* — přefunkcionování, změna funkce. Kritické teorii je často vytýkáno, že sama není nic jiného než »umfunktionierter Hegel« nebo »marxistisch umfunktionierter Hegel« — marxisticky přetvořený nebo přefungovaný Hegel. Marxismus-leninismus však nemá s kritickou teorií nic společného, prohlašuje Beyer. Trvá-li tato teorie ještě tak často na Marxovi, změna funkce zde neplatí. Už proto ne, že v marxismu-leninismu je funkce a struktura v dialektickém vztahu a každé »um« jednoho by vedlo k témuž i u druhého. Beyer uvádí jako příklad Lenina, který také nezměnil jen funkci carského zřízení, ale vytvořil nový stát. Podobně socialistické státy se nespokojily jen s funkcí změnou daného státního aparátu nebo jeho zbytků, ale prostřednictvím státní praxe vybudovaly nové. Beyerova kritika je dále namířena proti teatrálnímu hanobení vlastní školy, které je — jak říká — v současné době v NSR v oblibě a poukazuje na Adorna a Poppera, kteří v současné době předvádějí takové divadlo vzájemného tupení. Totéž je možno říci i o Habermasovi a Albertovi, kteří toto divadlo nazývají sporem pozitivismu. Adorno a Habermas končí v utopiích. Celá frankfurtská škola je postavena na směsi Hegela, Marxe a tu a tam Maxe Webera. Verbálně se kritická teorie hlásí k Marxovi, kdo však chce jít ve stopách Marxovy kritiky daného, musí umět kritizovat zcela konkrétně. Pro Adorna však kritika zůstává jen předstupněm praxe, poznamenává Beyer, neboť jeho kritika společnosti nedosahuje nikdy pravdivých obsahů právě marxistické kritiky. Kritická teorie tedy reprezentuje lidi, kteří se vyžívají v kriticismu a ke společenskému jednání se nedostanou. Nicméně však kritizují konání jiných, dokonce rádi a často. Přitom svou vlastní zdrženlivost ve všech aktuálních sporech

ských otázkách přehlíží. Zde pro ně platí *ne-praxe* (Un-Praxis) a *ne-konání* (Nicht-Tun). Adorno a Habermas, kteří místo řešení problémů nabízejí masky, pod nimiž se skrývají neřešené problémy, zůstávají podle Beyerova názoru individualisty, metafyziky společnosti. Kritická teorie, ať sebevíce zdůrazňuje vzájemné prolínání, ještě nerozbíjí žádný přetžitý společenský řád a nestaví na jeho místo nový, vyšší, lepší, když ona sama — k praxi obrácena — praxi nepředstavuje.

Referát *Lenin über Praxis* (Lenin o praxi), který přednesl Vladimír Ivanovič Samkovo, je věnován kategorii praxe, jak byla pojata a rozvinuta Marxem, Engelsem a později V. I. Leninem. V pojetí Marxe a Engelse vystupuje praxe jako smyslově předmětná forma životní činnosti společnosti rozvinutého člověka, jejíž naplní je odhalení přírodních a společenských sil, jež vyjadřuje specifčnost lidského vztahu ke světu a je způsobem bytí člověka ve světě. Kategorie praxe zahrnuje veškerou činnost člověka ve výrobě a na společensko-politickém úseku. Autor zvláště vyzdvihl ten moment Marxova pojetí praxe, kde je zdůrazněna aktivita člověka. Člověk není v procesu praxe pasivním pozorovatelem obklopujícího jej přírodního světa, nýbrž sám ho aktivně ovlivňuje. To znamená, že v procesu praxe vytváří člověk kontakt se skutečností, která existuje mimo něho. Poznává ji tím, že ji přetváří. Lenin přispěl k dalšímu rozvinutí koncepce praxe v nové historické epoše. Zdůrazňoval, že praxe člověka a dějin lidstva tvoří uzlový bod marxistické teorie. V knize *Materialismus a empiriokriticismus* objasnil Lenin úlohu praxe v poznávacím procesu. Dokázal, že praxe je hlavní hybnou silou poznání. Primát praxe před teorií je vyjádřen podle Samkovoje tím, že praxe teorií předchází, že ji uskutečňuje, koriguje a konečně doplňuje a obohacuje. Všechna vykonstruovaná teoretická schémata, odtržená od praxe, život dříve či později zavrhně. Současné každé zabsolutizování teoretických tezí, každé odtržení od neustále se měnící praxe skrývá v sobě nebezpečí dogmatismu.

O základech Adornovy a Horkheimerovy teorie poznání a teorie společnosti (Grundlagen der Erkenntnis und Gesellschaftstheorie Adornos und Horkheimers) promluvil na konferenci Walter Jopke. Snažil se ukázat, v jakém vztahu je tato teorie k marxismu-leninismu a zda a do jaké míry je možno jejími gnoseologickými a sociologickými nástroji a pozicemi reálné a efektivně vyjadřovat protiimperialistické zájmy. Autor — stejně jako Gedö a Beyer — hovoří o nechuti „kritické teorie“ podílet se na problémech a těžkotech bojujícího dělnického hnutí. Tato nechť ji vedla současně v teorii i metodě k tomu, aby se vzdala kriticko-revolučního postoje dříve, než ho vůbec se všemi důsledky zaujala. Zdůrazňuje, že kritická teorie nemá nic společného se skutečně dialekticko-materialistickou analýzou buržoazní společnosti, bez níž je podle jeho názoru nemožné

reálné zdůvodnění protiimperialistického boje. Vytýká Horkheimerovi a Adornovi, že nikdy nebyli schopni přiznat dělnické třídě historicky dané dějmotvorné poslání, že jejich koncepce nemá s teoretickým postojem bojující dělnické třídy nic společného. Podle autorových slov nelze zachránit vědecký socialismus tím, že se zradí jeho sociální základna. Jeho nejdůležitější poznatky není možno uchránit před „zapomněním“ tím, že se znetvoří a zachovají jako modifikace buržoazního světového názoru. A právě to Horkheimer a Adorno činí, když znetvořují a falšují vědecký socialismus a marxisticko-leninskou teorii společnosti. Sociální podstata, obsah a metoda vědecké dialekticko-materialistické společenské analýzy jsou v kritické teorii negovány. Místo revoluční vědy nastupuje u nich kulturní pesimismus. Exaktní rozbor mizí a je nahrazen idealistickými morálními postuláty. To se podle autora zřetelně ukazuje v Horkheimerově a Adornově filosofii dějin. Jejich pesimistické prognózy o revoluční perspektivě dělnické třídy a všech pokrokových sociálních sil vyplývají z falešné liberálně kulturně pesimistické, subjektivistické teorie dějin, ze sklonu k maloburžoazní ideologii rezignace, z antimarxistické filosofické pozice pozdní buržoazie. Autor pokládá za nesmyslné chtít vydávat toto antimaterialistické filosofické pojetí za moderní marxismus. Podobně jako Gedö, dospívá Jopke k názoru, že negativní dialektika je ve skutečnosti negací dialektiky. Dialektika a materialismus se přeměňují ve svůj opak. Materialismus se v Adornově dialektice stává subjektivistickým souhrnem kritiky. Materialistická souvislost individuí je vyloučena. Adorno používá pojmu dynamika dějin. Tento pojem však podle Jopkeho zakrývá rozdíl mezi historicky novými, pokrokovými silami lidstva v zápase s přírodou a mezi překážkami podmíněnými vztahem kapitálu, jimiž jsou produktivní síly přeměňovány v destruktivní. Adornova analýza je proto podle autora názoru abstraktní, idealistická a schematická. Dále Jopke vytýká kritické teorii, že ignoruje konkrétní rozdíl mezi státně monopolistickým kapitalismem a socialismem, že nepochopila Leninovu myšlenku, že kapitál v boji proti dělnické třídě se snaží rozbít nejdůležitější, nejvýznamnější zbraň proletariátu — jeho revoluční organizaci. Obviňuje ji, že dokonce tuto zbraň podřívá a rozkládá, čímž se vlastně stává nástrojem rozbíjení antiimperialistického boje. Podobně jako Beyer, vytýká kritické teorii, že slovně se dovolává marxismu, ve skutečnosti jsou však její poznatky falšovány na úroveň maloburžoazního subjektivismu. Marxistické poznání, že kapitalistická společnost je v první řadě společností třídní, že rozpory se koncentrují především v třídně rozdělené společnosti, je pro Horkheimera a Adorna pouhou frází. Zřetelně se ukazuje, že kritická teorie se tendenčně změnila z progresivní idealisticko-liberální kulturní kritiky v antikomunistickou manipulační ideologii. V dnešní situaci antiimperialistického hnutí působí kritická teorie jako brzda především na některé části inteligence.

Jestliže ovšem marxisté s kritickou teorií polemizují, je jejich postoj — zdůrazňuje Jopke — zásadně jiný než postoj pravicových, otevřeně imperialistických a neofašistických kritiků Horkheimera a Adorna, kteří kritizují kritickou teorii pro její domnělou revoluční podstatu a zavrhují ji jako neomarxismus. Tezí, že Adorno a Horkheimer jsou odpovědní za sociální boje mladé inteligence v NSR, prohlašuje Jopke za nesmyslnou, neboť podle jeho názoru příčinou těchto bojů jsou objektivní rozpory státně monopolistického systému. Přiznává sice, že kritická teorie má do jisté míry zásluhu, že jsou nazírány jako rozpory sociální a politické. Avšak právě její jednostranná a nesprávná filosofická interpretace vede k tomu, že se tato teorie stala překážkou správného pochopení sociální skutečnosti v zájmu společenského pokroku.

Zatímco Gedö, Beyer a Jopke zaměřovali svou pozornost především na Adorna, Marcuseho a Horkheimera, Erich Hahn ve svém vystoupení na téma *Die theoretischen Grundlagen der Soziologie von Jürgen Habermas* (Teoretické základy sociologie Jürgena Habermase) polemizuje s Habermasovým pojetím dějin, idealistickou teorií společnosti, nepochopením třídního boje, s Habermasovým vztahem k Freudovi a s jeho překrucováním Marxe. Kritizuje Habermase, že nahrazuje materialistické pojetí dějin eklektickým dualismem, který tak jako každý dualismus ústí do idealismu, že jeho rozbor nespočívá v sociálně ekonomickém, nýbrž v politicko-ideologickém určení společnosti pozdního kapitalismu. Habermasova teorie společnosti směřuje k určení konfliktu mezi prací a interakcí. Snaží se ospravedlnit vlastní dějinný dualismus a k tomu potřebuje takového Marxe, kterým nelze vysvětlit dějinný proces materialisticko-monisticky. Nesprávnost Habermasova pojetí Marxe ukazuje Hahn na jeho polemice s historickým materialismem, kde Habermas vytýká Marxovi, že akt sebevytvoření lidského rodu redukoval na práci, že do jeho filosofického vztahového systému vstupuje pojem praxe, který zatajuje souvislost symbolicky zprostředkované interakce a úlohu kulturní tradice a že Marx nebyl schopen zavést onu bezvýhradnou fenomenologickou sebereflexi poznání, která mohla zabránit pozitivismu. Vytýká mu, že se ani jednou nezminil o základní okolnosti, že v procesu materiální výroby jsou nejen výrobní síly, ale i společenské vztahy, do nichž lidé v tomto výrobním procesu navzájem vstupují, produkovány a reprodukovány. Hahn kritizuje Habermasovo překrucování Marxe, svévolný způsob vyjadřování, jehož zde používá, a dodává, že Habermasův originální výklad marxismu spočívá v jeho vlastním teoretickém zaměření, v jeho nepochopení dialektiky historického vývoje, kterou nahrazuje idealistickým schématem, v nepochopení výroby jako od počátku společenské a tím i jako původní reality společenské podstaty člověka. Habermas tedy podle názoru Hahna nepolemizuje vlastně s Marxem, ale se svévolnou konstrukcí, která je postavena na požadavcích a pos-

tulátech vlastního stanoviska. Habermasovo »zpracování« historického materialismu je tedy koncepcí, která rozštěpuje společnost a dějiny na ekonomii na jedné straně a společenský proces, který je vůči ní naprosto autonomní, na straně druhé.

Dále Hahn charakterizuje Habermasův vztah k psychoanalýze. Kritizuje nahrazení Marxe Freudem a jeho důsledek — vyloučení třídního boje jako hybné síly dějin. Třídní boj nahrazuje všeobecně lidskými, případně specifickými konflikty rodu. Právě gnoseologické a psychoanalytické orientace jsou podstatnými komponentami základního postoje, z něhož Habermas falšuje marxismus. Nejzávažnější důsledek těchto společensko-teoretických reflexí vidí autor v neadekvátní a dezorientující analýze imperialismu. Ve své vlastní »materiální analýze imperialismu« redukuje Habermas dějiny na techniku. Teoreticky se tak stává — poznamenává Hahn — obětí svého vlastního »překonání Marxe«. Jeho teorie společnosti není schopna sloužit k orientaci demokratických, tím méně socialistických sil NSR. Působí dezorientačně na boj té části inteligence, která se orientuje na demokratické hnutí a jejíž vytvoření Habermas svého času ovlivnil. Tyto síly potřebují jasnou třídní orientaci, která se nemůže obejít bez teoretického zvládnutí marxismu-leninismu. Tento proces však Habermas svou současnou koncepcí brzdi.

Analýzu filosofického a politického vývoje Marcuseho přináší Robert Steigerwald v příspěvku *Wie kritisch ist Herbert Marcuses »kritische Theorie«?* (Jak kritická je »kritická teorie« Herberta Marcuseho?) Steigerwald, který již dříve věnoval postavě Marcuseho a jeho vývoji samostatnou knižní publikaci. V této stati stručně charakterizuje jednotlivé etapy Marcuseho vývoje. V první etapě (1928 až 1933), v níž vychází z Heideggera, se pokouší o revizi Marxova materialismu a jeho dialektiky. Podle Marxe lidé dělají své dějiny sami, avšak ne ve svobodně zvolených podmínkách. Marcuse uznává jen první polovinu této věty, druhou ignoruje. Myšlenku o člověku, který je sám autorem svých dějin, spojuje s Heideggerovou antropologií a na jejím základě škrtá v přírodě i společnosti objektivní zákony. Protože člověk vytváří skutečnost, je to také on, kdo uvádí její zákony v život. Dialektiku mladého Marcuseho označuje Steigerwald za dialektiku v zásadě nedůslednou, dialektiku ojedinelého, čistě duchovního subjektu. V této dialektice je negace totálním zničením toho, co se má negovat. Druhá vývojová etapa (1933—1941) se mu jeví jako zmírnění základních tezí první etapy. V této etapě vykládá Marcuse marxismus jako jednoduchý důsledek Hegela, neboť takový marxismus může být pojat do »kritické teorie«. Je to teorie společnosti o sociálních silách, které sice konzumují, ale primárně nevyrábějí. Proto se dostávají do centra této kritické teorie problémy rozdělování a vlastnictví zboží, nikoli jeho výroby. Tato teorie spojuje problém revolučního vědomí hlavně s vlastnictvím nebo nevlastnictvím.

Revoluční vědomí je odvozováno ze sféry oběhu a rozdělování místo z celkového systému. Na základě toho může být negována revoluční úloha dělnické třídy, neboť veškerá pozornost patří analýze spotřebních možností této třídy. V tomto období polemizuje Marcuse s mechanicismem. Odvolává se na Lenina, ale z jeho díla vyzdvihuje pouze moment aktivity subjektu. Výsledkem toho pak je — stejně jako v první etapě — voluntaristický pojem politiky, omezení dialektiky na pouhou subjektivní praxi a subjektivistický pojem socialismu. V třetím období vykládá Marcuse kulturu a techniku jako důsledek zřeknutí se pudů, jež vyplynulo z rozporu mezi našimi pudy a okolním světem. To vedlo k biologické revizi struktury pudů v historickém materialismu i k revizi všech základních výpovědí dialektiky. Výsledkem celého Marcuseho vývoje je dialektika radikálního popírání kontinuity nejen směrem do minulosti, ale i do přítomnosti. Nové kvality lze dosáhnout jen bezprostředním skokem. Pro své modely dnešní skutečnosti jde Marcuse k Nietzsche, a to je právě ten základní postoj, v němž Steigerwald vidí znikání jeho údajně nové, negativní dialektiky.

Leninovou teorii odrazu a její kritickou se zabývá Josef Schleifstein v referátu *Zu Negts Kritik der Leninschen Widerspiegelungstheorie* (K Negtově kritice Leninovy teorie odrazu). Vyjadřuje se zde hlavně k dílu Oskara Negta, *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen materialismus*. Základní problém vidí Schleifstein v tom, že se »kritická teorie« vyhýbá odpovědi na zcela elementární filosofické otázky. Jde o to, zda lidské vědomí jako kvalitativně nový jev vznikl společenskou praxí člověka v sobě obsahuje prvky a stupně všeho předcházejícího přírodně historického vývoje, či ne, neboť jedním z nemála »tajemství« »kritické teorie« je to, že v ní člověk vstupuje do svého společenského vývoje jako hotový myslící subjekt. »Kritická teorie« tudíž není schopna spojit lidské poznání s dějinami vzniku člověka jako společenské bytosti. Polemizuje s Negtem, který nesprávně pochopil Engelsev a Leninovu materialistickou teorii odrazu mechanisticky jako pouhou fotografii skutečnosti, a prohlašuje, že tento příznak je naprostým výmyslem otců »kritické teorie«, zejména Adorna. Účinek Adornovy a Horkheimerovy negativní dialektiky se projevuje i v některých politických názorech Negta, i když se nejvíce přiblížil praxi a marxistickým pozicím. V politické praxi však zůstává v zajetí antikomunismu svých učitelů. Reálně existující socialismus není pro něho antiimperialistickou silou. Nejsilnější projev Negtovy závislosti na názorech »kritické teorie« vidí Schleifstein ve snaze popřít v bojových podmínkách NSR nutnost strany založené na Leninových principech.

Jindřich Filipец přednesl na zasedání referát *Slepá ulička a cesta teorie ke skutečnosti* (*Die Sackgasse und der Weg der Theorie zur Wirklichkeit*). Autor ukazuje na spo-

jitost takzvaného »pražského jara« s »kritickou teorií« frankfurtské školy. Jde o proces postupného rozměňování marxismu. Kritický rozbor tohoto procesu pokládá za jeden z hlavních úkolů marxisticko-leninské vědy v Československu. První krok v tomto směru vidí ve zkoumání oné ideologické taktiky a praxe destrukce marxismu, probíhající pod pláštěm hesla boje proti mýtům a proti domněle falešnému vědomí současného marxismu-leninismu. Gesto velikého odmítnutí všeho daného není skutečným překonáním statu quo, ale staronovým nekritickým mýtem, který většinou ve vztahu k pozdnímu kapitalismu představuje vhodné přizpůsobení nonkonformismus bez konkrétního a účinného programu praktického revolučního jednání. Zdůrazňuje nutnost spojení socialistické organizace společnosti s vědeckotechnickou revolucí, jež je jediným skutečně humanistickým východiskem z konfliktů současného světa. Upozorňuje na módní kritiku uvedených snah, které jsou vydávány za degeneraci socialismu, na varování před nebezpečím »spotřební společnosti« a snaží se vše uvést na správnou míru. Dále hovoří o sepětí filosofie a přírodních věd pod přímým nebo nepřímým vlivem některých představitelů frankfurtské školy. Toto sepětí filosofie a přírodních věd je podle autora nejen věcí metodologie a vzájemného ovlivňování těchto disciplín, ale spočívá ve snaze prakticky posílit člověka ve světě, ve společnosti a ve vesmíru. Připomíná, že celá tato problematika je charakteristickým způsobem vyjádřena ve vleklém metodologickém sporu západoněmeckých sociologů, který byl vyvolán Adornem a Popperem. Nesouhlasí s názorem, jenž již byl na konferenci vysloven, že celý tento spor se vyčerpává tím, že obě strany představují fakticky přímou nebo nepřímou apologetiku statu quo, že tedy jde vlastně jen o divadélko upevňující systém. Domnívá se, že tento spor nelze redukovat jen na funkci upevňování systému, neboť zde jde o člověka a výklad jeho společenské činnosti, o otázku možnosti a hranic vědy vůbec a společenských věd zvláště, a to především v procesu utváření současné a budoucí společnosti. Ironii osudu celého sporu spatřuje v tom, že se ve své polemice obě strany dovolávají Marxe. Mohlo by se říci, poznamenává Filipец, že každá z těchto extrémních pozic nahrává té druhé a že marxismus může ve smyslu negace vytěžit z dialekticko-kritické analýzy a syntézy této polemiky leccos užitečného. To ovšem předpokládá přistupovat k polemice tak, jak Lenin přistupoval svého času k rozboru rozporů mezi různými proudy marxistické filosofie, jež nikdy neodbyl jako pouhou konfrontaci nesmyslů nebo manifestaci apologetických tendencí. V tomto duchu hodlá i autor přistupovat k myšlenkovému světu frankfurtské školy. Marxistická kritika »kritické teorie« společnosti spočívá v tom, že splňuje všechny tři aspekty Hegelova pojmu překonání: To znamená na jedné straně zrušení mýtů a chybných koncepcí, jež jsou obsaženy v dílech Adorna, Horkheimera a jiných, na druhé straně zachování všeho pozitivního, co negativní dialektika frankfurt-

ské školy obsahuje, a tudíž současně rozvoj problematiky, jež byla touto školou nastíněna, s cílem správného vytyčení problémů a jejich řešení na vyšší úrovni. J. Filipec dále hovoří o krizi a sestupu frankfurtské školy, vyjadřuje přesvědčení, že uvolnění místo zaujmout jediné tvůrčí marxismus, který je nerozlučně spjat se společenskými silami a institucionálními prostředky umožňujícími uskutečnění revoluční teorie, tj. s dělnickou třídou a komunistickou stranou. Revolty uzavřených intelektuálních skupin vedou do slepé uličky, zatímco východisko z ní znamená ztotožnění těchto sil s dělnickým hnutím. Je třeba konečně pochopit, prohlašuje autor, že dnes nikdo nemůže vážně zaujmát socialistickou pozici, která by směřovala proti Sovětskému svazu a jiným socialistickým zemím, neboť v těchto zemích se přes všechny těžkosti růstu manifestuje síla reálného socialismu. Proto jen obhajoba této pozice se může stát základnou pro postupné sjednocování pokrokových sil na vyšším teoretickém základě, který umožňuje jejich rozvinutí jako aktivní společenské síly. Konečným cílem tohoto úsilí je uskutečnění takového programu společenských převratů, který představuje nejen akt osvobození, nýbrž i akt sebezáchovy lidského rodu.

Z *diskusních příspěvků* byly do sborníku zahrnuty příspěvky Ernsta Theodora Mohla, Oskara Negta, Alfreda Sohna-Rethela, Alfreda Schmidta, Johannea Heinricha von Heiseler, Josefa Schleifsteina, Herberta Lederera, Elmara Hoffmeistera, Tschen Yuh-huei, Gunara Matthiessena, Gerta Meixnera a Thilo Hilperta. Diskutující vyjadřovali své postoje k otázkám nastíněným v přednesených referátech. Několik příspěvků řešilo otázky vztahu inteligence k dělnickému hnutí (Negt, Lederer, Heiseler, Hilpert), poměru studentského hnutí a nové levice (Simeon, Schleifstein, Matthiessen, Hoffmeister). Některé diskusní příspěvky se vracely k referátu Schleifsteina o leninské teorii odrazu (Negt odpovídá na Schleifsteinovu kritiku, Schmidt, Heiseler), jiné se zabývaly historií frankfurtské školy a jejím vývojem (Mohl, Sohn-Rethel, Schleifstein, Matthiessen). Z většiny diskusních příspěvků je patrný souhlas s polemikou s frankfurtskou školou a pozitivní hodnocení konference.

*

Frankfurtská škola je bezesporu jedním z nejvýznačnějších proudů sociologického a filosofického myšlení v NSR. Vznikla a utvářela se za velmi složitých podmínek, byla vystavena různým protichůdným vlivům politickým i filosofickým, poznamenána tradicemi německé kultury. Na její vývoj působili Hegel a Marx, ale i Weber a Freud, poznamenali ji Husserl i Heidegger, a když se hlavně dvou posledních otevřeně zřiká, její »kritická teorie« je svéráznou recepcí a interpretací myšlenek těchto autorů. Ideje frankfurtské školy a dějiny těchto idejí odrážejí procesy posledních čtyř desetiletí — vývoj státní monopolistického kapitalismu, důsledky vědeckotechnické revoluce, svéráznou labilitu postavení středních vrstev,

krizi a okleštění demokracie v současné buržoazní společnosti, rozpory v dělnickém hnutí. Dnešní kritika frankfurtské školy probíhá tedy v několika rovinách. Někdy přijímá podobu konfrontace jejich dřívějších snah s její dnešní situací. Nesmíme totiž zapominat, že ve své první fázi vyjadřovala kritická teorie antifašistické a antikapitalistické názory a otevírala cestu k důslednějším revolučním pozicím. Tato cesta však nebyla nastoupena. Naopak. Dějiny frankfurtské školy jsou poznamenány vzdalováním kritické teorie od marxismu-leninismu, potlačením myšlenky třídního boje, idealistickým zabarvením interpretace dialektiky. V druhé rovině je frankfurtská škola podrobována kritice z buržoazních antimarxistických pozic. Tato kritika vidí v představitelích kritické teorie zakuklené marxisty a podniká proti nim ostré polemické výpady. Mezi jednotlivými představiteli kritické teorie jsou však značné rozdíly a dochází mezi nimi k vyhroceným kontroverzím, které sice podle názoru některých (například W. R. Beyera) jsou jen divadélkem upevňujícím systém, podle jiných (například J. Filipece) jsou však tyto spory mnohdy hlubší a zásadnější povahy. A konečně je prováděna kritika frankfurtské školy z pozic marxismu-leninismu. Taková kritika byla právě předmětem frankfurtské konference, jejímiž pořadateli a vydavateli recenzované knihy byli Johannes Heinrich von Heiseler, Robert Steigerwald a Josef Schleifstein. Konference měla z těchto pozic zhodnotit klady i záporny »kritické teorie«, ukázat, v čem spočívá její pozitivní, pokrokový charakter i čím se stává brzdou současného progresivního myšlení. Zároveň šlo pořadatelům konference také o zhodnocení vlivu frankfurtské školy na hnutí studentské levice a o to, aby studentům v nastaveném zrcadle ukázali její skutečnou podobu. Zvláštní nebezpečí pro studentské hnutí vidí v jejím skrytém, pohrdavém nepřátelství vůči dělnickému hnutí, v ochromení kontinuity s revolučním a antifašistickým hnutím posledních desetiletí. Pořadatelé chtěli mladým intelektuálům říci asi toto: Sami, jako duchovní elita, která se snaží od pracujících mas distancovat, zůstanete vždy politicky bezmocní. Jen společně s dělnickým hnutím, s marxistickou dělnickou stranou dosáhnete vaše znalosti, schopnosti a energie potřebné politické účinnosti. To ovšem také předpokládá, abyste se osvobodili od předsudků a zábrán, které Adorno, Horkheimer, Marcuse a jiní postavili proti nesfalšovanému přijetí teorie Marxe, Engelse a Lenina, proti reálnému socialismu a revolučnímu hnutí.

O toto nastavení zrcadla frankfurtské školy z marxistických pozic usilovali všichni, kteří se na konferenci podíleli svými referáty i diskusními příspěvky. Účastníci konference se snažili pojmut od svých referátů ty nejzákladnější, nejzásadnější otázky a problémy »kritické teorie«, aby ji postihli v její nejhlubší podstatě. Konečným výsledkem bylo ono zmíněné zrcadlo. V zvláště zdařilým analýzám, které přispívají ke splnění tohoto úko-

lu, patří podle našeho názoru zejména referáty Jopkeho, Gedöho, Hahna a Filipce.

Gedö se zabývá otázkou vývoje kritické teorie, spojené s vývojem jejich představitelů, jejím postupným navazováním na různé teorie a konceptce buržoazní filosofie, vzdalováním od marxismu až po jeho kritiku. Charakterizuje specifickou podobu »kritické teorie« u jednotlivých představitelů i společné rysy negativní dialektiky, tj. negaci dialektiky. Velmi kritický postoj k frankfurtské škole zaujímá W. Jopke, který kritizuje její nechť podílet se na problémech a těžkostech dělnického hnutí, poukazuje na její antimaterialistické a antisocialistické filosofické pojetí, hovoří o falšování vědeckého socialismu a marxisticko-leninské teorie společnosti. V podobném duchu jako Gedö hodnotí vývoj kritické teorie od progresivní idealisticko-liberální kulturní kritiky k antikomunistické manipulační ideologii. Dnes se mu jeví »kritická teorie« jako brzda působící především na inteligenci. Neofašističtí kritikové však upozorňují na její revoluční podstatu a hodnotí ji jako neomarxismus. Stejně jako Gedö pokládá negativní dialektiku za negaci dialektiky. Jopkeho kritika však nedosahuje ostrosti kritiky Beyerovy. Beyer kritizuje Habermasovy názory, projevující se nesprávně v jeho pojetí praxe, přisuzování hlavní úlohy inteligenci, v jeho individualistickém postoji. Nazývá Habermase a Adorna metafyziky společnosti. Stejně jako Jopke říká, že se »kritická teorie« slovně dovolává marxismu, ve skutečnosti však hlásá maloburžoazní subjektivismus. »Kritická teorie« nemá podle něho nic společného s marxismem. Habermase, na něhož se ve svém referátě převážně zaměřil, hodnotí jako antimarxistu, nesouhlasí s Jopkem, že je u něho možno konstatovat přejetý a adaptovaný marxismus. Habermasovi věnuje pozornost i E. Hahn. Jeho referát nemá takové kritické ostří jako Beyerův, je však věcný a seriózní. Líčí Habermasův vztah k Freudovi, o němž se zmiňoval i Gedö, poukazuje na nesprávné pojetí a překrucování Marxe, na Habermasovo pochopení dialektiky historického vývoje, na jeho nahrazení Marxe Freudem a v důsledku toho vylovení třídního boje jako hybné síly dějin. Stejně jako Beyer zdůrazňuje nutnost sepětí teorie s praxí.

Podle našeho názoru se některé referáty dopouštějí stejné chyby, pro kterou právě kritizují kritickou teorii: upadají do přílišného kriticismu. Jejich analýzy postrádají na některých místech konkrétnost, jsou verbalistické. Proto bychom tím více vyzvedli myšlenku R. Steigerwalda, který upozorňuje na mimořádnou důležitost neustálého hledání konkrétních styčných bodů společného protiimperialistického postupu. Na tuto myšlenku rovněž navazuje J. Filipce. Uvádí na správnou míru mnohé myšlenky vyslovené na konferenci. Snaží se o spojení teorie a praxe přímo ve svém referátu, ať už jde o otázku spojitosti »pražského jara« s »kritickou teorií«, kritiku nonkonformismu bez konkrétního a účinného programu praktického revolučního jednání, o nutnost spojení socialistické organizace společnosti s vědeckotechnickou revolucí a nesouhlas s módní kritikou těchto snah. Jeho referát je zároveň výzvou ke ztotožnění všech bojových sil s dělnickým hnutím, neboť revolty uzavřených intelektuálských skupin vedou do slepé uličky. V obhajobě prosovětského postoje vidí možnost základny pro postupné sjednocování pokrokových sil na vyšší teoretické bázi a stejně jako Steigerwald apeluje na antiimperialistickou solidaritu.

Pořadatelé konference a vydavatelé recenzované knihy J. H. von Heiseler, R. Steigerwald a J. Schleifstein se zasloužili nejen o její organizační stránku, je třeba vyzvednout i teoretický přínos, který znamenaly jejich referáty, případně diskusní příspěvky přednesené na konferenci. O tom, že jejich referáty byly velmi podnětné, svědčí i diskuse, kterou vyvolaly (např. na referát J. Schleifsteina reaguje Negt, Schmidt, Heiseler).

O kladném přínosu konference Ústavu pro studium a výzkum marxismu k analýze frankfurtské školy z marxisticko-leninských pozic nelze pochybovat. Dvoudenní konference samozřejmě nemohla obsáhnout a odpovědět na všechny otázky a kritiku spojenou s touto školou. Bude-li však konference podnětem k budoucí důkladnější polemice s představiteli »kritické teorie«, můžeme prohlásit, že i přes některé dílčí nedostatky splnila své poslání.

Milena Manová